

Mei 2016

Terebinth

tijdschrift voor funeraire cultuur

**Week van de Begraafplaats
Gedenkplaats Fort Nigtevecht
Funerair erfgoed in de Hudson Valley**

GRAVEN OP INTERNET / BOMEN IN VERBORGEN TUINEN

Het thema van de Week van de Begraafplaats is 'Verborgene tuinen van Nederland'. Groen op de begraafplaatsen is vaak zeer divers: van een ouder kerkhof met een eenvoudige groenvoorziening tot fraai aangelegde parken ontworpen door bekende tuinarchitecten. Maar of een begraafplaats nu groot of klein is, een lange historie kent of recent is aangelegd, of in een stad of op het platteland ligt: elke begraafplaats vormt een tuin waar oude bomen, bijzondere planten, (korst)mossen, kleine zoogdieren en vogels ongestoord kunnen gedijen. Op De Nieuwe Ooster in Amsterdam staat een bijzondere bomencollectie, waardoor de begraafplaats in 2007 de status van arboretum heeft gekregen. Ook buiten de Week worden er bomenwandelingen over het begraafpark georganiseerd. Op De

Nieuwe Noorder in Amsterdam, Soestbergen in Utrecht, de Heilige Land Stichting in Groesbeek, Crooswijk in Rotterdam, Kranenburg in Zwolle en Moscowa in Arnhem kun je aan de hand van een folder eveneens bomenwandelingen maken of met een gids op pad gaan.

Plaatselijke afdelingen van het Instituut voor natuureducatie en duurzaamheid (IVN) organiseren regelmatig (bomen)excursies naar begraafplaatsen. Raadpleeg daarvoor de site van IVN-Nederland. Sommige begraafplaatsen, waaronder Rusthof bij Amersfoort, verzorgen ook vogelexcursies. Deze gaan vroeg van start en vinden plaats in de maanden april-mei.

Meer informatie is te vinden op de sites van de Bomenstichting en het landelijk register Monumentale Bomen. Op deze laatste vind je als

'weetje' dat de imposante rode beuk (*Fagus sylvatica 'Atropunicea'*) die midden op de begraafplaats Groenesteeg in Leiden staat, werd geplant in of kort na 1813. Deze beuk heeft een stamomtrek van 7,3 m, een hoogte van 18 m en een kroondoorsnede van wel 24 m.

Bartho Hendriksen

LINKS

bomenstichting.nl

monumentalebomen.nl

ivn.nl

denieuweoosterbomenpark.nl

[Stichting oude begraafplaatsen Deventer, sobd.nl](http://Stichting-oude-begraafplaatsen-Deventer.sobd.nl)

[Crematorium en begraafplaatsen Amersfoort, cba-amersfoort.nl](http://Crematorium-en-begraafplaatsen-Amersfoort.cba-amersfoort.nl)

Op initiatief van gemeenten en terreinbeheerders plant het Wandelnetwerk Noord-Holland routes. In februari is in de regio Alkmaar, Laag Holland en Midden Kennemerland een nieuwe wandeling uitgezet. Begraafplaats & Crematorium Westerveld maakt hiervan deel uit. De wandelroute door het gedenkpark en een wandelarrangement zijn verkrijgbaar in het Petit Café. Zie voor meer informatie: bc-westerveld.nl Foto Bert Pierik

FUBERAIRE VARIA / DOOD & FOTOGRAFIE

Op 5 april organiseerde de Funeraire Academie een avondsymposium over Dood & Fotografie. Deze bijeenkomst sloot aan bij de inmiddels beëindigde tentoonstelling over post mortem fotografie in het Nederlands Uitvaart Museum Tot Zover in Amsterdam. De belangstelling was groot: ongeveer honderd mensen uit met name de uitvaartwereld hadden zich aangemeld. Na een inleiding op het onderwerp hield Frits Gierstberg, conservator van het Nederlands

Fotomuseum, een inleiding over het kijken naar post-mortem foto's. In de negentiende eeuw werden deze foto's soms samen met haar van de overledene in een lijst geplaatst. Daarna ging Marga Altena, onderzoekster en specialist op het terrein van beeldgeschiedenis, in op de betekenis van hedendaagse doodsportretten. Dankzij de televisie en YouTube kunnen nabestaanden meer dan vroeger zelf vormgeven aan het laatste portret. Bovendien is

het bereik van de post mortem-foto in de publieke ruimte veel groter.

Na de pauze vertelden drie uitvaartfotografen over hun ervaringen. Tijdens de uitvaart hebben zij oogcontact met de aanwezigen om te bepalen of ze een foto kunnen maken. Vaak zijn families na afloop dankbaar dat zij zo een afscheidsfoto hebben van een overleden kind.

Wim Cappers

Inhoud

De Terebinth zet zich in voor behoud van funeraire cultuur. Daartoe horen ook flora en fauna. In een ook los verkrijgbaar katern staat dit keer de funeraire natuur centraal. Terebinth sluit hiermee aan bij het thema van de Week van de Begraafplaats, die dit jaar voor de derde keer wordt gehouden. Het thema is 'Verborgene tuinen van Nederland'.

Wim Cappers begint met een historisch overzicht van de inrichting van een begraafplaats, al dan niet als tuin. Vervolgens belicht Ada Wille dit aspect als een wandeling door een arcadisch landschap. Een tuin hangt ook samen met natuur, wat in dit kader de natuurbegraafplaats in beeld brengt.

In dit nummer staat verder ondermeer een wandeling over Fort Nigtevecht, dat wordt omgetoverd in een gedenkplaats. In de serie Oudgedienden is Wim Vlaanderen aan het woord, die er op begraafplaats Kranenburg in Zwolle voor zorgde dat ambachtelijk vervaardigde grafmonumenten weer werden geherwaardeerd. Bij het funeraire erfgoed in het buitenland wordt dit keer de Hudson Valley in New York belicht.

En verder

- 2 Graven op internet en Funeraire varia
- 3 Mens en plek: Harrie Boelé
- 4 Funeraire wandeling: Fort bij Nigtevecht
- 6 Pioniers: Wim Vlaanderen
- 7 -18 katern Week van de Begraafplaats
- 8 Het verborgen bestaan van funeraire natuur
- 10 Arcadische wandelingen door verborgene tuinen
- 12 Fotoreportage

Foto boven: Ingang van de 'verborgene' begraafplaats Ter Navolging in Scheveningen.

Foto Ada Wille

Foto omslag: Begraafplaats Nieuw Bergklooster in Zwolle. Foto Bert Pierik

- 14 Bloeiende bloembedden op begraafplaatsen
- 16 De natuurbegraafplaats als verborgene tuin
- 18 Uit het veld: Leon van der Heijden
- 19 Verenigingsnieuws
- 20 Boeken- en mediarubriek
- 22 Funeraire cultuur in het buitenland: De Hudson Valley
- 24 Uit het veld: Jan van der Bent

MENS & PLEK / HARRIE BOELÉ

De naam Harrie Boelé lijkt onuitwisbaar verbonden met de bijzondere en fraaie Haarlemse Algemene Begraafplaats Kleverlaan. De begraafplaats was bij Harrie altijd in vertrouwde handen. Maar de gepassioneerde en eigenzinnige beheerder gaat in mei met pensioen. Na ruim veertig jaar begrafenissen uitvoeren; onkruid bestrijden; blad harken; oude, vaak in de grond verborgen, bijzondere grafmonumenten in ere herstellen; monumentale bomen onderhouden; nieuwe struiken en bomen aanplanten en tussen de bedrijven door empathisch omgaan met nabestaanden en andere bezoekers, komt er een eind aan de noeste arbeid en de bijna dagelijkse gang van Hillegom, zijn woonplaats, naar de Kleverlaan. Lijf en leden geven al een tijdje aan dat het genoeg is geweest, maar of dat ook voor de geest geldt? Gelukkig heeft hij

het voornemen om regelmatig zijn opvolger met raad en daad bij te staan met alle kennis en inzichten die hij in de afgelopen jaren heeft ontwikkeld en hopelijk zullen, mede door Harrie, beleidsmakers in de toekomst voldoende oog houden voor dit bijzondere stukje funerair erfgoed van Haarlem. Voor als het zijn tijd is heeft Harrie al een mooi plekje geregeld, in een grafkelder, links aan de buitenzijde van het bekende imposante, neoclassicistische mausoleum. De as van zijn broer rust er al en wellicht zullen nog meer familieleden er hun laatste rustplaats krijgen. Voorlopig rest een adviserende en ondersteunende rol op afstand, maar ooit zal de naam Harry Boelé nog heel lang leesbaar zijn in in brons gegoten letters.

Bert Pierik

Funeraire wandeling

Fort bij Nigtevecht wordt een Gedenkplaats

Rond de hoofdstad ligt sinds ongeveer 1900 de Stelling van Amsterdam, een 135 km lange verdedigingslinie met dijken, sluisen, batterijen en forten. Om het Fort bij Vijfhuizen ligt de *Sluipweg waarlangs de dood heeft weten te ontsnappen*, een pad van grafstenen van geruimde graven waarover in het vorige nummer werd geschreven. Binnenkort opent de Gedenkplaats op het Fort bij Nigtevecht. Hier kunnen overledenen worden herdacht, samen of alleen, met of zonder as. Nabestaanden kunnen hier ook zelf een gedenkteken maken.

Initiatiefnemer Marian van Weert is al 3,5 jaar bezig de Gedenkplaats vorm te geven. Eigenaar Natuurmonumenten zoekt voortdurend passende bestemmingen voor de forten, waarbij het behoud van de natuur en de stilte voorop staan. Ook betere toegankelijkheid is van belang: het fort was alleen op Open Monumentendag te bezoeken. Marian heeft haar intrek genomen in de fortwachterswoning op het buitenfort, het deel buiten de gracht rond het fort. Met haar wandel ik over het groene terrein, de slingerende liniedijk (met fraai zicht op weilanden met runderen) en bezoek het fort.

Mos en pisbakken

We lopen door het hek de gracht over naar het lage, brede gebouw, met talloze groene luiken voor de deuren en ramen. Op de randen van de donkergrijze muren zit fluwelig mos, in een van de nissen hangen de pisbakken nog. Grote delen van het fort zijn nauwelijks veranderd en bovendien is het volledig gerestaureerd door de Stichting Herstelling. Het fort heeft een bomvrije, betonnen kazerne die plaats bood aan zo'n driehonderd militairen. Alleen tijdens de mobilisatie in de Eerste Wereldoorlog heeft het dienst gedaan. Het is er heerlijk stil, echt een plek om na te denken, tot rust te komen en... te gedenken.

'Wat is eigenlijk een gedenkplaats?', vraag ik Marian. 'Een gedenkplaats is een rustige omgeving met nieuwe vormen van gedenken na crematie. Eigenlijk is het voor alle nabe-

staanden, voor mensen die een ander hebben verloren en die willen gedenken. Het Fort en de buitenruimte worden straks gebruikt voor asbestemming, kunst en gedenken. Met de Gedenkplaats willen we mensen troost bieden, een plek geven in de ruige natuur zonder hokjes of zware kruizen, waar nabestaanden iets moois kunnen maken voor een overleden dierbare. Hierbij is het proces van het maken net zo belangrijk als het resultaat. Uiteindelijk wordt het fort door al die persoonlijke gedenktekens en levensverhalen een inspirerende stilteplek in de natuur.'

Wol en touw

Buiten komen drie à vier verstrooiplekken, in ieder geval rond de meidoornstruiken. Tegen de aarden wal rond het fort liggen betonnen harten van Ine Mulder, een van de ontwerpers die hun werk in het fort zullen tonen en er workshops gaan geven. Marian: 'Het wordt een inspirerende omgeving met werkruimtes, gereedschap, machines en verschillende basismaterialen als vilt, wilgentenen, boomstammen, wol en touw. Ook kunnen mensen in de toekomst filmpjes maken en afspeken in het fort. Basisurnen die kunnen worden bewerkt staan op voorraad, maar mensen kunnen ook zelf materiaal meenemen. Als het gedenkteken klaar is, kan er een ceremonie worden gehouden. Bij een moeilijk rouwproces kan de Gedenkplaats nabestaanden in contact brengen met een rouwbegeleider of met mensen die eenzelfde soort verlies hebben meegemaakt.'

Gedenkruijnte in het Fort. Foto Gedenkplaats

Het Fort in de lente.

De gedenktekens kunnen een plek krijgen in of buiten het fort. Ook mogen er asbussen worden geplaatst. De tarieven voor een plek voor een asbus in het fort liggen bijvoorbeeld rond de 225 euro per jaar.

Gangen en deuren

Het wordt tijd om binnen te kijken. Als de zware luiken eenmaal opzij zijn geschoven, kom je in de ontvangstruimte. Hier kun je straks zelf koffie en thee schenken. Links en rechts van deze ruimte strekken zich eindeloze gangen uit, wat een geweldig gezicht is, een soort Droste-effect. Veel details zijn bewaard gebleven, zoals deuren, nissen en de granieten keuken.

Als we de gang inlopen, komen we langs diverse vertrekken met een halfrond plafond waar straks workshops worden gegeven. Ook komt er een salon/bibliotheek en een algemene herdenkingsruimte/stilteplek. De voordelen van zoveel ruimten en de dikke buitenmuren hebben ook zo hun nadelen. Marian: 'Ja, wat de verwarming betreft zijn er nog diverse opties, bijvoorbeeld infrarood panelen boven de tafels en zonnepanelen op het onzichtbare deel van het dak.' De meeste activiteiten zullen in de lente en zomer plaatsvinden, want het fort ligt ver buiten de bebouwde kom en openbaar vervoer is er niet. Erheen lopen of fietsen, deels langs het riviertje het Gein, is eigenlijk het mooiste. Voor bezoekers zijn negentien parkeerplekken gemaakt.

'Het is kleinschalig, er zullen zeker geen rouwstoeten komen', aldus Marian. Toch wil de Gedenkplaats op diverse manieren bezoekers trekken, zoals met lezingen (bijvoorbeeld over ambacht en zingeving), concerten of een picknick voor nabestaanden. Zo gaat de Gedenkplaats evenementen organiseren met Allerzielen, maar ook wandelingen. Samen met een groep betrokkenen, verenigd in het Creatief Kader, heeft Marian het concept afgestemd en verfijnd. *Community building* is belangrijk, vindt

zij. Samen met geïnteresseerden zal er een blog en een nieuwsbrief verschijnen.

Urn en gedenkteken

'Hoe is de Gedenkplaats formeel geregeld?', vraag ik haar. 'Gedenkplaats Fort Nigtevecht is mijn bedrijf, met daarbij de stichting 'Gedenkplaatsen en nieuwe vormen van gedenken' met een driekoppig bestuur. De stichting heeft als functie om mij te vervangen als mij iets overkomt en ik niet kan functioneren, het bestuur weet alles van de Gedenkplaats. Verschillende overheden en organisaties sponsoren ons, zoals de Provincie Utrecht. Er is marktonderzoek gedaan en een enquête gehouden onder bezoekers van een open dag. Nabestaanden kunnen een urn of gedenkteken plaatsen voor in eerste instantie drie jaar en hebben daarna de mogelijkheid om te verlengen, daar komen contracten voor. De eerste drie jaar zijn cruciaal. Mocht de Gedenkplaats onvoldoende zicht hebben op een kostendekkende exploitatie, dan kunnen we niet verder. Gedenktekens die er staan kunnen voorlopig blijven en we doen er natuurlijk alles aan om er een succes van te maken.'

Als we teruglopen wijst Marian naar een nog lege plek naast de grote loods, waar een pluktuin vol veldbloemen komt. De Gedenkplaats is een bijzonder nieuw concept in een natuurlijke en tijdloze omgeving.

Liesbeth Vermeulen

Praktische informatie

De Gedenkplaats, Fort bij Nigtevecht, Velterslaan 1, 1391 Abcoude (let op: er is ook een Fort bij Abcoude). Opening: 5 juni, zie voor details: fortnigtevecht.nl. Hier ook info over de wandelroute (10 km) vanaf station Abcoude.

Voorlopig zal de Gedenkplaats op donderdag, vrijdag en zaterdag open zijn, voor nabestaanden desgewenst op andere tijden.

PIONIERS: WIM VLAANDEREN

De Terebinth bestaat dit jaar dertig jaar. Tijd voor een terugblik op de geschiedenis van de vereniging om onze visie op de toekomst te scherpen aan het verleden. We doen dat via een aantal gesprekken met mensen van het eerste uur. Na Frans Renssen nu Wim Vlaanderen.

WEDEROPBOUW

Je kunt niet om Wim Vlaanderen heen als één van de pioniers van De Terebinth. Wim schoof aan bij het bestuur van de stichting Terebinth om zich ook sterk te maken voor het herstel van zorg rond dood en rustplaats. Als gepassioneerde beheerder van de gemeentelijke begraafplaatsen Zwolle, met als hoofdlocatie begraafplaats Kranenburg, maakte hij zich ernstig zorgen over de verloedering en bedreigingen van hedendaagse en oude begraafplaatsen. De verzakelijkte en gelijkvormig vormgegeven grafmonumenten, vaak van gepolijst graniet, en de steeds commerciëler werkende steenhouwerijen, hadden en hebben een negatieve invloed op het aanzien van menige begraafplaats. Op Kranenburg heeft hij het beleid zodanig beïnvloed, dat ambachtelijk vervaardigde grafmonumenten werden geherwaardeerd en verplichte grafcultuur werden. In de Zwolse steenhouwerij Beernink vond hij een ambachtelijke bondgenoot.

JEUGD

Wim maakte als kind in zijn geboortestad Amsterdam al vroeg kennis met de uitvaartcultuur. In 1948 bezocht hij met een vriendje een Uitvaartbeurs in het Tropenmuseum en hij zag regelmatig begrafenistoeten met paarden voor de koetsen en rijk uitgedoste voorlopers. Wellicht is hier de kiem gelegd voor zijn verzameldrift van uitvaartzaken. Op De Nieuwe Ooster leerde hij het vak van doodgraver en na enige sollicitaties kon hij in 1969 beheerder op Kranenburg worden; tot aan zijn pensioen in 2000.

BEGIN TEREBINTH

'In het begin was de Terebinth een gaarkeuken van zeer diverse personen met uiteenlopende interesses op het funeraire gebied', vertelt Wim. 'Kunstenaars wilden nieuwe, persoonlijke vormgeving op begraafplaatsen; uitvaartvernieuwers wilden een persoonlijker uitvaart met aandacht voor rouwverwerking en nazorg en ik wilde graag herstel van ambachtelijk werk in grafwerk en het oude erfgoed zo goed mogelijk bewaren.' Wim verzamelde monumenten van afgestane graven, een deel daarvan is nu op-

genomen in de collectie van het Museum Tot Zover, en oude kleding: kostuums van voorlopers, aanzeggens, geestelijken, huilebalken, weduwen met voiles. 'Op een goeie dag kreeg ik de vraag waarom ik zo'n kostuum niet eens aantrok en zo is het Kwakkelmansgilde ontstaan'.

HET KWAKKELMANSGILDE

'Er waren plannen om tijdens de Week van de Begraafplaats de begrafenis van mr. J. ter Pelkwijk na te spelen, maar dit is niet doorgegaan. Ter Pelkwijk was een vooraanstaand Zwols politicus die in 1834 overleed. Vanuit de Grote Kerk in het centrum van Zwolle zou een historisch geklede stoet vertrekken, achter een door paarden getrokken lijkkooft, richting Algemene begraafplaats aan de Meppelerstraatweg. Daar zou Ter Pelkwijk voor de tweede keer ten grave worden gedragen. De lijkkrede die toen wegens slecht weer niet is uitgesproken, zou dan alsnog ten gehore gebracht worden.' Wim declameert alvast een paar dichtregels geschreven door de toenmalige wethouder Royer:

*'Weent kinderen! weent!- en laat uw treurzangen,
Hier, bij dit akelig graf, uw vrolijkheid vervangen,
Wijl, daarin, 't kille lijk van hem, ter nederzonk,
Die, bij zijn leven, u o zo nutte lessen schonk ...'*

TOEKOMST

'Hoe zie jij de toekomst van ons funeraire erfgoed en de rol van de Terebinth', vroeg ik hem. 'Tja, dat is een goede vraag. Ik verwacht wel dat de aandacht voor het funeraire erfgoed zal toenemen en daar kan De Terebinth een belangrijke rol in blijven spelen. De Gouden Terebinth was al een succes en het publiceren

van gidsen van begraafplaatsen voor wandelingen blijft belangrijk. Funerair erfgoed moet zichtbaar gemaakt worden waar dat nog niet is gebeurd. Inventariseren van begraafplaatsen blijft een belangrijk middel voor behoud. Boekhandel Waanders gaf al in de jaren tachtig van de vorige eeuw het boek uit *Graven en begraven in Overijssel*, wat ik nog regelmatig raadpleeg. Een voorbeeld voor andere provincies.'

GRAFMONUMENTEN

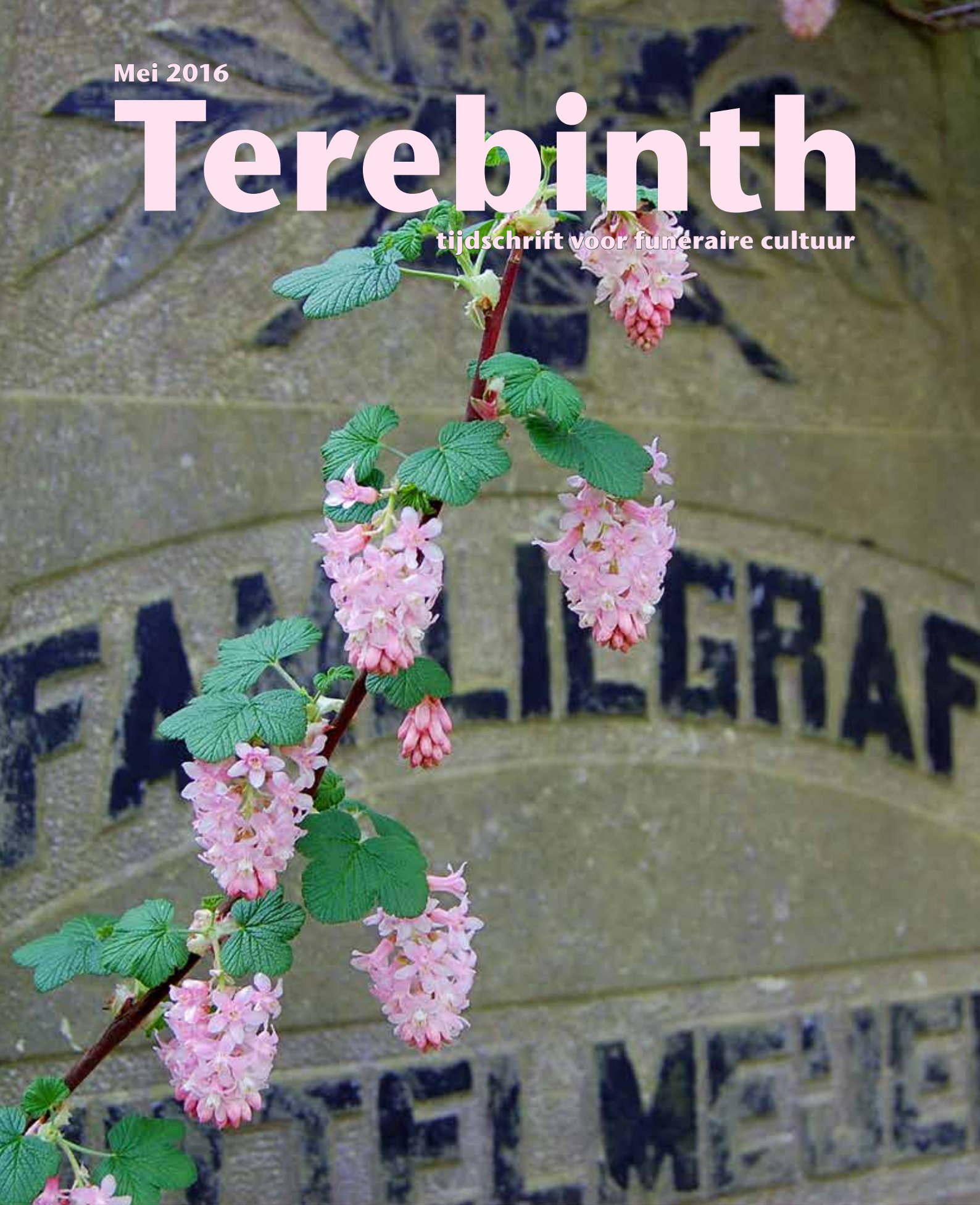
'Ik zie de toekomst van het uiterlijk van de grafmonumenten pessimistisch in. Het ambachtelijke hakken is zo goed als verdwenen en graven worden bedekt met gepolijst graniet in plaats van grafbeplanting. Ik denk dat steeds meer gemeentelijke begraafplaatsen, waar vaak teveel en ondeskundige ambtenaren het beleid bepalen, gaan verzelfstandigen en dat het aantal natuurbegraafplaatsen zal toenemen. De kosten zijn daar relatief lager dan bij gemeentelijke begraafplaatsen en de ligging is vaak mooier. Er wordt ook niet geruimd terwijl je bij gemeentelijke begraafplaatsen meestal na twintig jaar grafvrucht moet verlengen, voor hoge kosten, anders wordt het graf geruimd.' Sprekend met Wim trekken in vogelvlucht ongemerkt de grote veranderingen in de funeraire geschiedenis voorbij. Een kleine eeuw geleden werd de lijkkooft nog getrokken door paarden; nu weerspiegelt zich het nostalgische verlangen in een nagespeelde begrafenis, als contrast met de hedendaagse geglobaliseerde funeraire praktijk.

Bert Pierik

Mei 2016

Terebinth

tijdschrift voor funéraire cultuur

Week van de begraafplaats

**Arcadische wandelingen | Natuurbegraafplaatsen
De begraafplaats als tuin**

De Oude begraafplaats aan de Warnsveldseweg in Zutphen, ontworpen door Zocher. Foto Bert Pierik

Het verborgen bestaan van funeraire natuur

Nederlanders zijn natuurliefhebbers. We fietsen en wandelen graag in de natuur. Ook bezoeken we tegenwoordig begraafplaatsen in binnen- en buitenland. Natuurbeleving en begraafplaatsgevoel kunnen goed samengaan. De voorstelling van de begraafplaats als landelijke oase in een druk bestaan is echter van recente datum. Vertrouwdheid met de dood is immers niet van alle tijden. De band tussen mens en natuur was geruime tijd evenmin innig. Hoe kregen flora en fauna een plek op begraafplaatsen en hoe is de funeraire natuur herontdekt?

Eeuwenlang was een begraafplaats geen tuin en lag deze ook niet achteraf. Er werd begraven in en rond kerken die in het centrum lagen van stad of dorp. De kerkhoven waren veelal kale ruimten. Zij werden gebruikt voor teraardebestellingen zonder grafmarkering, maar ook voor vergaderingen en markten. Alleen kerkhoven van monniken lagen in kloostertuinen en verwezen naar het toekomstige paradijs. Joodse begraafplaatsen werden vanaf de zeventiende eeuw buiten de bebouwde kom aangelegd en kenden evenmin veel beplanting. Vanwege de rituele reinheid mocht niets, ook hout niet, enig economisch nut hebben.

Herwaardering natuur

Dit beeld kantelt rond 1800. Ter bevordering van de hygiëne ging men begraafplaatsen buiten de bebouwde kom aanleggen. Begraafplaatsen buiten grotere steden kregen vaak een groene inrichting. Voor het aanbrengen van beplanting hadden de initiatiefnemers verschillende redenen. Nu kerken niet meer als architectonisch middelpunt van rustplaatsen fungeerden, was een nieuw vormgevend principe nodig. Het inhuren van een tuinarchitect die een plan voor de inrichting van deze nieuwe voorziening

maakte, bood uitkomst. Het beplanten van begraafplaatsen was overigens niet vanzelfsprekend. Mensen dachten dat ontbindende lijken smetstoffen uitwasemden. Bomen zouden die smetstoffen vasthouden. Onderzoek van de arts Johan Deiman en de scheikundige Adriaan Paets van Troostwijk wees uit dat bomen de lucht juist zuiveren. Sindsdien wordt de natuur gezien als bevorderlijk voor de gezondheid.

Niet in de laatste plaats lieten schrijvers en tuinarchitecten zien hoe een verblijf in de natuur een melancholieke stemming bevordert. Rhijnvis Feith schreef over jongemannen die bij het graf in de natuur treuren om de dood van hun geliefde. Gijsbert van Laar publiceerde een gids met onder meer de suggestie om tuinen op te sieren met gedenktekens. De boodschap was duidelijk: stond een graf tussen cipressen en treurwilgen, dan konden nabestaanden in de juiste ambiance rouwen.

Landschapstuin

Vanaf 1829 verbood de overheid ter bevordering van de hygiëne het begraven in kerken. Begraafplaatsen die buiten steden moesten worden aangelegd, werden ingericht door Jan David Zocher en andere landschapsarchitecten.

Zij maakten er Engelse landschapstuinen van met hoogteverschillen, kronkelende paden en uiteraard veel groen. Het Utrechtse Soestbergen met zijn grafheuvel is daarvan een mooi voorbeeld. In deze grafparken kwamen op de graven van gestorven burgers gedenktekens te staan. Die werden soms versierd met symbolisch groen. Zo verwijzen palmtakken naar het geloof in de overwinning op de dood. Bij deze graven ontstond een heuse grafcultus. Diverse begraafplaatsen gingen bovendien deel uitmaken van wandelroutes. Zo liepen mensen ook naar buitenbegraafplaatsen om de gedenktekens van beroemde steden en landgenoten te bewonderen. In 1894 wilde Leonard Springer het karakter van de begraafplaats als wandelpark accentueren door van De Nieuwe Ooster een arboretum te maken.

Soberheid

Niet alle begraafplaatsen werden landschapstuinen. Joden begroeven hun overledenen zoals gezegd op begraafplaatsen zonder veel beplanting. Ook katholieke begraafplaatsen werden niet ingericht als landschapstuin. Een begraafplaats mocht niet op het paradijs lijken. Daarmee was alleen de hemel bedoeld. Het kruispatroon van katholieke begraafplaatsen verwees daar naar. In de eerste helft van de twintigste eeuw ontstond er een taboe rond de dood. Onder meer door een betere gezondheidszorg nam de levensverwachting toe en verdween de dood uit beeld. Het afnemende grafbezoek van de mobieler wordende bevolking is hiervan evenzeer een uiting. Begraafplaatsen kregen bovendien een soberder karakter. De functionele indeling is te zien op militaire begraafplaatsen die vooral in deze eeuw met twee wereldoorlogen werden aangelegd. De uniforme, strak in het gelid staande gedenktekens domineren de aanblik. Beheerders ergerden zich voorts aan de ongereguleerde vormgeving van gedenktekens en aan grafaccessoires als graftrommels. Zij legden de ontwerpen van gedenktekens aan banden. De strakkere inrichting maakte ook de mechanisering van het onderhoud makkelijker. Volgens C.P. Broerse, directeur van Zorgvlied in Amsterdam, die in 1951 een richtlijn voor de inrichting opstelde, moesten niet tuinmannen en steenhouwers maar beheerders op begraafplaatsen de dienst uitmaken. Een begraafplaats was geen park maar moest ordelijk en sober zijn.

Verborgene tuin

In de loop van de vorige eeuw werden veel negentiende-eeuwse buitenbegraafplaatsen door bebouwing omsloten. Joodse begraafplaatsen zoals die bij Muiderberg, die sinds de Holocaust nauwelijks worden gebruikt, raakten verscholen tussen het groen. Op katholieke begraafplaatsen in bijvoorbeeld Groenlo

werden bomen geplant om de privacy tijdens het grafbezoek te vergroten. Zo werden begraafplaatsen de verborgen tuinen van Nederland.

Eind twintigste eeuw ontstond er opnieuw aandacht voor funeraire natuur. Dat gebeurde in een tijd dat steeds meer mensen kozen voor crematie. Ruurd van Bruggen, hoofd gemeentelijke begraafplaatsen in Utrecht, wilde de begraafplaatsen in 1977 weer onderdeel van de samenleving laten worden door er wederom wandelparken van te maken. Zij droegen bij aan de ecologische structuur. Dieren kunnen ook op begraafplaatsen bomen gebruiken als broed- en verblijfplaats.

Van Bruggen hoorde in 1986 tot de oprichters van De Terebinth, die herstel van zorg rond dood en rustplaats nastreefden. De stichting wilde niet alleen waardevolle begraafplaatsen en gedenktekens behouden. Ook de biologische waarde van begraafplaatsen werd benoemd. Aan het begin van de eenentwintigste eeuw kreeg de begraafplaats als verborgen tuin volledig eerherstel. Tijdens de Floriade van 2002 ontwierp landschapsarchitect Ada Wille 'De Laatste Tuin'. Vaker dan in de negentiende eeuw kregen graven bovendien zelf het karakter van tuintjes. Begraafplaatsen waren herontdekt als groene oases in een jachtige samenleving.

Tegenwoordig stimuleren begraafplaatsbeheerders het bezoek aan begraafplaatsen. Zij zetten wandelroutes uit langs belangrijke en fraaie gedenktekens en bijzonder geboomte. Sinds 2000 richten beheerders voor grafbezoekers en wandelaars theehuizen in. Ook de natuurbegraafplaatsen zonder permanente gedenktekens, die recent in bossen worden aangelegd, zijn wandelgebieden. Vorig jaar organiseerde het Platform Groen Erfgoed een symposium over begraafplaatsen. Terecht richt de derde Week van de Begraafplaats onze blik op deze verborgen tuinen van Nederland.

Wim Cappers

Het Russische Ereveld in Leusden met uniforme, strak in het gelid staande gedenktekens.

Foto Bert Pierik

Arcadische wandelingen door verborgen tuinen

Ingang van de privé begraafplaats op landgoed Tongeren bij Epe, gesticht door Jan Hendrik Rauwenhoff (1730-1815).

Tijdens mijn studie maakte ik een reis door Italië, de bakermat van de tuinkunst. Met het boek van de 'vakantierman' uit de jaren vijftig van de vorige eeuw, dr. L. van Egeraat, in de hand kwamen we op plekjes buiten de toeristische routes. Eén plek maakte grote indruk op mij. Volgens de doctor moesten we een bepaald kerkje in een achterafsteegje opzoeken en in de kerk op een deurtje kloppen. Na een stoffige en warme slentertocht vonden we het kerkje en in een donkere zijbeuk ook een deur met een klein luikje. We klopten aan met de gedachte 'het zal mij benieuwen' en er verscheen zowaar een verschrompeld nonnetje die begreep waarvoor we kwamen en de deur opende. Achter de deur openbaarde zich een zonnige patio, een verborgen tuin, klein maar zo lieflijk dat we er stil van werden. Een fonteintje, wat planten, meer was het niet, maar de verwondering over de verstilde rust na de drukte en stoffigheid van de stad was groot.

Een 'giardino segreto' - geheime of besloten tuin - is een fenomeen uit de Italiaanse Renaissance. Deze was onderdeel van de grote tuinen of parkcomplexen, die werden aangelegd bij villa's en kastelen. Het was een soort tuinkamer waar men zich in klein gezelschap even kon terugtrekken voor afzondering en stilte. Ook begraafplaatsen doen zich wel voor als zo'n 'besloten tuin'.

Ter Navolging

Tijdens mijn jeugd vertoefde ik vaak op het oude kerkhof in mijn straat. Nog onwetend van het Italiaanse fenomeen waande ik mij hier in een verstilde oase, verstopt achter de kerk en weg van alle drukte en herrie van de straat. De sfeer die ik daar voelde was waarschijnlijk de voedingsbodem voor mijn huidige professie en nog steeds voel ik verwondering als ik door de poort van een begraafplaats of kerkhofje loop en daarachter een verstilde tuin of parkje aantref, waar de tijd heeft stil gestaan. Een prachtig voorbeeld is Ter Navolging in Scheveningen, in 1780 aangelegd op een duintop op initiatief van dr. Abraham Perrenot, ver buiten de stad. Niet meer dan een muur met daarbinnen een zerkenvloer.

Vanaf de begraafplaats kon je destijds in de verte het vissersdorp Scheveningen zien. Vandaag de dag moet je goed

kijken om de ingang te vinden, als je op het drukke kruispunt staat. Als je de poort door bent - je zal je bij mooi weer even door een terrasje heen moeten manoeuvreren - loop je de duintop op en openbaart zich na een kleine, groene ruimte een tweede poort die toegang geeft tot de ommuurde begraafplaats.

Omsloten door woonpanden en kantoorgebouwen is dit als het ware een geheime tuin, midden in de stad. Achter de poort in de muur ligt de tweede *giardino segreto*, weliswaar nogal stenig door de zerkenvloer, maar door het dit voorjaar uitgevoerde renovatieplan weer enigszins vergroend. Een unieke plek in de stad, maar ook bijzonder erfgoed binnen onze funeraire architectuur, omdat hier het verhaal van de ontwikkeling van onze begraafplaatsen zo ontzettend veel- en tastbaar is.

Arcadische wandelingen

Gelukkig is de publieke opinie over begraafplaatsen in de 25 jaar dat ik dit werk doe, aardig omgeslagen van desinteresse en afkeuring naar interesse en erkenning van het culturele funeraire erfgoed. Stond De Terebinth in eerste instantie op de barricaden om voorgenomen ruiming tegen te houden, nu heeft zij vooral een informerende en adviserende rol op het gebied van behoud en restauraties. Veel begraafplaatsen hebben tegenwoordig wandelingen

uitgezet langs bijzondere graven, beroemdheden of bomen en daar zelfs brochures en boekjes van gemaakt. Ter bevordering van de verblijfskwaliteit zijn voor de bezoeker theehuizen en cafés geopend.

In de negentiende eeuw was bij de aanleg van begraafplaatsen het wandelthema al belangrijk. Begraafplaatsen als Kleverlaan in Haarlem, Soestbergen in Utrecht en de begraafplaatsen in Alkmaar en Zutphen, ontworpen door J.D. Zocher, werden in landschapstijl aangelegd. Dat betekent slingerende paden en een glooiend maaiveld als er waterlopen konden worden gegraven en de vrijkomende grond werd gebruikt om de grafvelden verhoogd aan te leggen.

De begraafplaats was niet alleen voor de doden maar ook voor de bezoeker en de wandelaar, aan wie een visueel interessant landschap moest worden aangeboden. Een ideaal dat daarbij voor ogen werd gehouden was het in de Griekse oudheid bezongen Arcadië: het ideale landschap waarin de natuur zichzelf telkens vernieuwt in tegenstelling tot het leven van de mens dat eindig is. Deze bewustwording zou de bezoeker in melancholische stemming brengen en daarbij allerlei emoties oproepen zoals verwondering, inkeer en berusting. In de eeuw daarvoor had men namelijk ontdekt dat deze reacties op emotioneel en mentaal niveau een positieve uitwerking hadden en de geest van de bezoeker tot rust brachten. Vandaar dat Zocher veel van zijn begraafplaatsen opnam in een 'Arcadische wandeling' die de begraafplaats verbond met de stadsparken op de vestingwerken.

De begraafplaats als stadspark

Tegenwoordig is de begraafplaats terug als stadspark. Ooit aangelegd aan de rand van de stad of ver daar buiten, is deze inmiddels door de stad ingekapseld en een groengebied van formaat. Het publiek vindt het niet meer raar om er 'voor je plezier' doorheen te wandelen. De begraafplaatsen onderschrijven hun rol als belangrijke groene ruimte in een verstedelijkte omgeving en faciliteren recreatief medegebruik, door onze zuiderburen zo mooi 'zachte recreatie' genoemd.

In Nederland zijn nog veel van dit soort plekken te ontdekken. Verborgen door de geïsoleerde ligging, geslotenheid en vooral ook door onbekendheid bij het publiek. Het is dan ook geweldig dat we sinds kort in Nederland meedoen aan de door de Association of Significant Cemeteries in Europe (ASCE) georganiseerde 'Week van de Begraafplaats', waardoor we het publiek bekend kunnen maken met deze bijzondere plekken. De vele lichtjesfeesten bewijzen al dat bezoekers hun schroom overwinnen en zelfs in het donker de begraafplaats bezoeken, maar bij daglicht valt er ook veel moois te zien en te vertellen. Wellicht is hier een rol voor De Terebinth weggelegd als gids, om - net als stadsgidsen - bezoekers door het funeraire landschap te loodsen. Het is vaak dat laatste zetje dat mensen nodig hebben om door de poort te stappen. Met de Week van de Begraafplaats wordt de deur alvast wijd opgezet. Treedt binnen en verwondert u!

Ada Wille, landschaps- en begraafplaatsarchitectuur

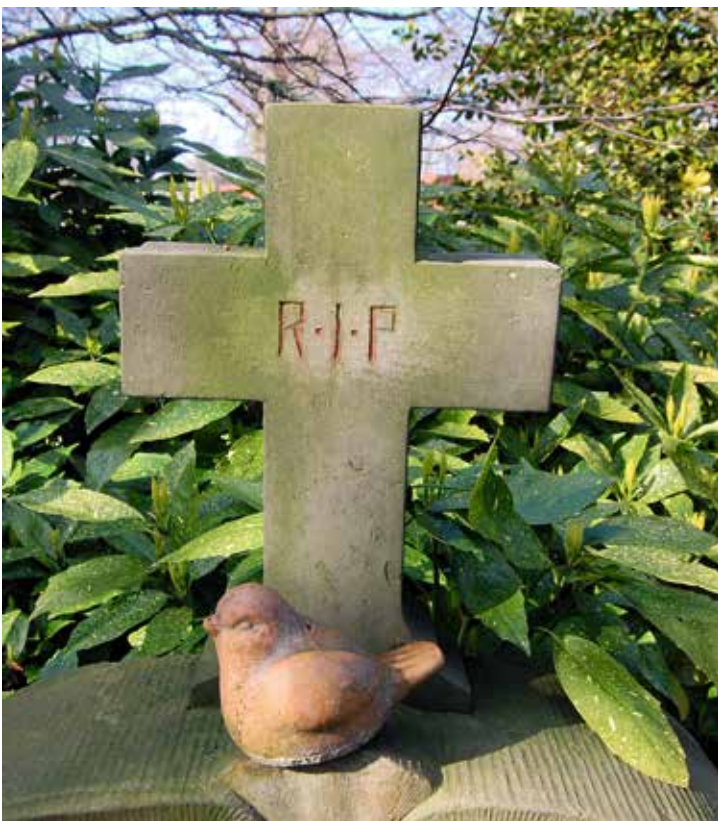
Begraafplaats Kleverlaan in Haarlem.

Fotoreportage

Pagina 12 van links naar rechts: Begraafplaats Kranenburg in Zwolle, de Oude begraafplaats Deventer, de Oude begraafplaats Lochem en nogmaals Kranenburg. Pagina13: Nieuw Bergklooster in Zwolle met de 'gele rand' van Harry Pierik (zie p. 14), de R.K. begraafplaats Buitenveldert in Amsterdam, nogmaals Kranenburg en een aucuba op Buitenveldert, en de oude Algemene Begraafplaats in Zutphen.
Foto's Bert Pierik

BLOEIENDE TUINEN OP BEGRAAFPLAATSEN

Op deze pagina wil ik een deel van de tuinen laten zien die ik onlangs heb ingericht op twee begraafplaatsen in Zwolle. Het bestuur van het Rooms Katholieke Kerkhof had mij benaderd met de vraag de begraafplaats groener te maken. En samen met mijn broer Bert, beheerder van begraafplaats Bergklooster, heb ik ook daar de uitbreiding ontworpen.

Aan de Bisschop Willebrandlaan in de Zwolse wijk Dieze, ligt het Rooms Katholieke Kerkhof. De kleine plaquette tegen een van de pijlers van het toegangshek, vertelt ons dat de grond is geschonken door baron Van Lamsweerde, die op 5 juni 1842 de eerste steen heeft gelegd. Achter het smeedijzeren hek begint een klinkerpad, dat de ingang met de verderop gelegen kapel verbindt. Ongeveer halverwege deze centrale as domineert een groot, negentiende-eeuws gietijzeren kruisbeeld.

Oorspronkelijk is deze begraafplaats aangelegd alsof het de vloer van een kerk was. Zerk aan zerk, nagenoeg zonder tussenruimte; veel steen dus. Waar ook maar enigszins ruimte was, is het groener geworden. De nieuwe bloembedden zijn hier ingericht in 'Roomse kleuren'. Groen uiteraard, maar vooral ook de vele rood- en paar-

stinten spelen een belangrijke rol, scharlaken en purper dus, met een knipoog naar de soutanes van bisschoppen en kardinalen. Hier en daar heb ik er wat liturgische tinten aan toegevoegd: spatjes wit, wat lichtgeel en blauw. Tegenover het baarhuisje bij de ingang liggen voor de kindergrafjes de eerste bloembedden in allerlei 'Roomse tinten'.

NIEUW BERGKLOOSTER

Wie vanuit Zwolle net voorbij Berkum onder het viaduct doorrijdt en aan het begin van de Bergkloosterweg meteen linksaf slaat, komt op het parkeerterrein van een begraafplaats. Als een witgele biedermeier rijst daar een kleine, beplante rotonde uit het donkere asphalt op. Naast het wat hoger gelegen, stijlvolle toegangshek staat een klassieke grafsteen met in goudkleurige letters het opschrift 'Nieuw Bergklooster Anno 2012'.

Het ontwerp van deze begraafplaats is geënt op een 'zon' met stralen. Achter de toegangspoort loopt een zandkleurig pad als een centrale 'zonnestraal' richting de tuin (zon) aan het hoofdeinde. Haaks op alle 'zonnestrallen' lopen graspaden en aan weerszijden daarvan liggen de graven.

De noordzijde van Nieuw Bergklooster wordt over de volle breedte afgesloten door een border met een grote verscheidenheid aan soorten en cultuurvariëteiten van grassen, vaste planten en bolgewassen, maar bovenal van heesters en kleine bomen. Al deze planten vormen een zorgvuldig gecomponeerde, rijk gedetailleerde eenheid in verschillende tinten geel. Goud is geel net als de zonneschijn en vanuit spiritueel perspectief staat geel voor nieuw leven. Daarom heb ik deze kleur gekozen.

Deze zonnborder heeft de contouren van een opkomende zon, die nooit zal ondergaan, maar die met de jaren, door de zich ontwikkelende beplanting, in volume zal toenemen. In het hart bevinden zich overwegend warme kleuren zoals perzik, oker en oranje. Uitwaaiend naar de zijkanten met lagere begroeiing worden de tinten langzaam maar zeker meer bleekgeel, wat zilvergrijs en wit. De begraafplaats met bijhorende tuin is zo ontworpen dat bezoekers onder alle weersomstandigheden, in elk jaargetij, in welke gemoedstoestand dan ook, over het geel geasfalteerde pad, het licht van de nooit ondergaande 'zon' tegemoet lopen.

Harry Pierik, tuinharrypierik.nl

Het Rooms Katholieke Kerkhof in Zwolle.

Heel bijzonder is bij ons heel gewoon en heel gewoon is bij ons ook heel bijzonder

R.-K. Begraafplaats Buitenveldert in Amsterdam biedt veel mogelijkheden om het afscheid van een dierbare op een hoogst persoonlijke manier vorm te geven. Buitenveldert dateert uit 1835 en is een begraafplaats waar plek is voor iedereen. Ondanks haar ligging midden in de Zuidas van Amsterdam straalt de begraafplaats een serene rust uit en behoort tot een van de mooiste begraafplaatsen van Nederland.

R.-K. Begraafplaats Buitenveldert

Fred. Roeskestraat 103 / 1076 EE Amsterdam
Telefoon: 020 - 662 98 90 / E-mail: info@begraafplaats-buitenveldert.nl

*Eén van oudste begraafplaatsen
van Nederland
Ontstaan in de late Middeleeuwen
Maar ook Nieuw Bergklooster
In 2012 in gebruik genomen.*

Vereniging Begraafplaats Bergklooster
Secr./Penm. B. Pierik
Bergkloosterweg 92, 8034 PS Zwolle
038-4532281
info@bergklooster.nl
www.bergklooster.nl

VREEKER BEGRAAFPLAATSSERVICE
Met zorg betrokken

T: 0228 544 484 | www.begraafplaatsservice.nl

Jan Reek natuursteen

Al ruim 120 jaar een kei in natuursteen

0229-210341 • www.janreek.nl

VREEKER BESTRATING & GROEN
Bijzonder groen met een creatief tintje

T: 0228 544 484 | www.bestratingengroen.nl

ADA WILLE
landschaps & begraafplaatsarchitectuur

**(Her)inrichtings- en uitbreidingsplannen voor
begraafplaatsen, kerkhoven en crematoria.**

Buro- en projectinformatie: www.adawille.nl
of maak een vrijblijvende afspraak!

ir. Ada Wille bnt
Honddijk 2
4101 NP Culemborg

06 - 23 37 97 09
info@adawille.nl
www.adawille.nl

Begraafplaats St. Laurentius, Zedelgem (B)

De natuurbegraafplaats als verborgen tuin

In de loop van dit jaar organiseert natuurbegraafplaats 'De Utrecht' in Hilvarenbeek in samenwerking met Het Ontwerp Instituut het symposium 'De laatste tuin' over de hedendaagse ontwikkelingen in het omgaan met de dood, begraven en rouw en dat is gericht op natuurbegraafplaatsen. Het onderwerp sluit enigszins aan bij de 'Verborgene tuinen van Nederland', het thema van de Week van de Begraafplaats. Daarom ook een bijdrage over dit aspect van de funeraire cultuur.

Verborgen, vergeten, mysterieus... We houden van ongreepbaarheid en de belofte van bijvoeglijke naamwoorden: *verborgen tuinen*... Maar we moeten het begrip 'tuin' niet te veel mystificeren en niet laten verdrinken in beschrijvingen die een doel op zich zijn. De tuin staat al voor een haast ongreepbaar begrip, voor een wereld die meer is dan enkel de som der delen. Natuurlijk zullen er mensen zijn die bij het woord tuin meteen aan hobbyisme denken, aan ordening en organisatie, aan werken en snoeien, lawaaimachines en kabouters. Dat zijn vaak 'etalages' die handelen over de inrichting rondom het huis, dat zijn niet de tuinen waar je tot rust komt en je je even kan terugtrekken.

De tuin

De Duitse schrijver Hermann Hesse schreef over de geestelijke vreugde die aan een tuin te beleven is en over de rust die uitgaat van een leven in harmonie met de natuur. De tuin kan staan voor een abstract verlangen naar de ordening der dingen. De mens heeft intuïtief de behoefte om zich met de natuur bezig te houden, om de natuur te begrijpen. Mensen kunnen in een tuin hun idealen en verlangens vertalen; zij proberen daarin misschien onbewust een aards paradijs te creëren. Want 'tuin' is een wonderlijk woord. Ga bij uzelf eens na wat het betekent als u zegt: 'Dat doe ik straks wel, ik ben nu even in de tuin.' Wat is dat eigenlijk, een tuin? Is het alleen een aanduiding

Natuurbegraafplaats De Utrecht in Esbeek (NB).

voor buiten? Is het slechts een aanduiding van plaats, zoals 'ik ben in de keuken'? Zegt u eigenlijk: 'ik ben nu even op zoek naar mezelf en wil niet gestoord worden?' Is het de aanduiding voor het aards paradijs of een lusthof? Wat ziet u in uw verbeelding? De Hof van Eden of de tuin van oma en opa waar u vroeger speelde of de tuin uit die prachtige Engelse televisieserie?

Mensen zijn eraan gewend de dingen op te splitsen in natuur en cultuur, terwijl die twee ook samen kunnen komen en samen kunnen vloeien. Dat is precies wat er in de tuin gebeurt, en wat de tuin ook zo spannend maakt. In de tuin verlaat je het alledaagse van het leven, je stapt even uit de concrete tijd. En dat is ook het mooie van een natuurbegraafplaats. Bij het betreden van zo'n plek gebeurt hetzelfde: het dagelijks keurslijf van conventie en maatschappelijke omgang wordt losgelaten en men gaat even op in de natuur. Het gaat daarbij minder om een fysieke vertaling van de dood in een funeraire concreetheid van bijvoorbeeld een grafmonument, maar meer in het weten van de aanwezigheid van de gestorvenen in het grotere geheel. Het begraven zijn in de abstractie en de herinnering. Dat geeft veel mensen op een nieuwe manier ruimte voor rouw en het verwerken ervan.

Natuurbegraafplaats De Utrecht in Esbeek (NB).

Natuurbegraven

Door de grotere belangstelling voor de wereld van de natuur, die waaruit wij allemaal voortkomen en naar teruggaan, is het leven en de dood als voortdurende beweging en evolutie naderbij gekomen. De rust, de stilte, de bedachtzame kalmtte, de manier waarop de dingen gaan in de wereld. Men zoekt een plek uit, bij die boom, achter die struiken, waar men later ten grave wil worden gedragen. Een plek die een laatste en eeuwige rustplaats wordt waar men overgaat in het grotere systeem, stof tot stof, aarde tot aarde. Voor altijd. Dat is de essentie van een natuurbegraafplaats.

Mooie gebieden die bestaan uit natuur en bos, oude bomen, een ven of een heidevlakte, de schoonheid die dit alles vertegenwoordigt, zeggen ons iets. Het is het goede van de natuur dat tot ons spreekt, niet het wilde of ongetemde, niet de rampen of de plagen. En in dat grotere geheel heeft de mens het gevoel dicht bij de overledene of verloren geliefde te zijn. Dat 'dichterbij' zijn, dicht bij de dingen, is een heel precieze eigenschap van de tuin. Dikwijls ommuurd of omheind, voelt men zich 'dichter-

bij', zonder te kunnen aanwijzen waarbij. De planten, de bloem die uitkomt, de bodem die ruikt, de herfstkleur die vertelt over de vergankelijkheid der dingen. Ze dwingen je te kijken. 'Het is alsof daar alles weet heeft van al het andere,' schreef de dichter Rainer Maria Rilke. Het is de stilte, de tijdloosheid, het grote verhaal. Dat is geen mensenwerk, maar een hogere orde. Dat is wat ons in de tuin aanspreekt en waar geen verzameling planten tegenop kan.

Het is mooi dat natuurbegraafplaatsen in het Nederlandse landschap deze rol spelen. Zij zijn een vredige oase in de wereld waar de mens zich even in kan terugtrekken, vertoeven, wandelen. De nabijheid van andere wandelaars is als een bevestiging van een geheime orde.

Michel Lafaille, tuin- en landschapsontwerper
michellafaille.nl

Joyce Sengers, directeur van Natuurbegraafplaats 'De Utrecht',
joycesengers.nl

UIT HET VELD: LEON VAN DER HEIJDEN

In deze rubriek vertellen leden of gasten over hun werk voor het behoud van ons funeraire erfgoed. Aan het woord is Leon van der Heijden, beheerder van de al lang gesloten begraafplaats Huis te Vraag in Amsterdam, die van deze protestantse begraafplaats naar eigen ideeën een hoogst bijzondere Tuin maakte.

Leon, 'de eigenaardigste begraafplaatsbeheerder in Nederland', legt de laatste hand aan een boek over zijn leven als beheerder van Te Vraag: *Leven, Wonen en Werken, Dood en Begraven*.

Daardoor ontbreekt de tijd voor een gesprek, maar hij stuurt graag enkele pagina's op om uit te citeren. Zo is hij eigenlijk ook zelf aan het woord.

Van huis uit is hij kunstschilder; de begraafplaats kwam op zijn pad toen hij in 1987 atelierruimte zocht en in de aula trok. De totaal verwaarloosde begraafplaats was toen al 25

jaar gesloten. Er hoort een weiland bij, dat 'niet wordt begraasd of belopen, dat wij nergens voor "gebruiken" en waar wij "niks" mee doen. Wij laten het zijn wat het is en als zodanig hoort het wezenlijk bij de begraafplaats als metafoor van de "grazige weide", die mensen menen te zien op de drempel van leven en dood.' Wat een wijsheid!

'Het is niet alleen "het Groen" dat wij onderhouden. Huis te Vraag als toespeling op het Paradijs, is een begraafplaats in ruste, het is de laatste der laatste rustplaatsen. En...', voegt hij hieraan toe, 'naarmate het langer geleden is dat er hier iemand is begraven, wordt Huis te Vraag steeds meer het Paradijs. In het Paradijs zijn geen graven en daar is ook geen dood. Het accent van het Onderhoud ligt dan ook niet meer op de graven en het kerkhofachtige, maar alle graven zijn opgenomen in een algemeen onderhoud van de plaats als bijzondere Tuin en worden op

dezelfde manier onderhouden, ongeacht of ervoor wordt betaald of niet. Voor wie daar oog voor heeft, is te zien dat er hier een zorgende hand rondgaat van katholieke origine. Daarom zeggen wij dat dit weliswaar een protestantse begraafplaats is, maar een katholieke Tuin.'

Leon vertelt het verhaal van één bijzonder graf, een oorlogsgraf, van Michiel Ploeger. Michiel werd op 10 april 1945 geëxecuteerd bij Woeste Hoeve na de aanslag op Rauter. Zijn broers uit het hoge Noorden komen nog minstens een keer per jaar naar zijn graf. 'Dit graf, een "oorlogsgraf" dus, waren wij bijna kwijtgeraakt aan het "Oorlogsgravencomité"', vertelt Leon. 'Jaap en Koeno hadden een brief ontvangen van het comité, dat het hier maar een verwaarloosde bende was en of het geen beter idee was Michiel te laten overbrengen naar een speciaal Veld van Eer. De broers zijn toen komen kijken en Koeno merkte op dat hij zich geen mooier

ereveld kon voorstellen dan deze Tuin. En later, uitzijnde over het Weiland zei Jaap: "Laat hem maar mooi liggen, dit lijkt nog het meeste op het Vaderland waarvoor onze broer is gevallen".'

'Vroeger kon het mij niet schelen wat ze met mijn stoffelijk overschot zouden doen. Maar nu denk ik daar toch anders over. Het is ten slotte niet voor jezelf dat je vastlegt hoe je begraven wilt worden, maar ten gerieve van de nabestaanden. Als het zover is, ook al sterven wij ergens anders, zou ik graag hier op Huis te Vraag begraven willen worden, achter het graf van de familie Hogenes waar nog een plekje vrij is [...], met als graftekst: Heden zijn wij in het Paradijs.'

Margriet de Roever

Terebinth

STICHTING VOOR FUNERAIR ERFGOED

Terebinth XXX (2016-2) / ISSN: 1382-5259

Tijdschrift voor funerair erfgoed.

Uitgave van Terebinth, een onafhankelijke stichting die zich inzet voor het funeraire erfgoed in Nederland. Verschijnt vier keer per jaar.

Redactie

Wim Cappers (hoofdredacteur), Bartho Hendriksen, Korrie Korevaart, Bert Pierik (beeldredacteur), Margriet de Roever (eindredacteur) en Liesbeth Vermeulen.

Contact

Milletstraat 26-1
1077 ZE Amsterdam
T 020 6764024
E eindredacteur@terebinth.nl
W terebinth.nl
facebook.com/TijdschriftTerebinth
twitter.com/deterebinth

Bureau Stichting Terebinth

Rozenstraat 56
2565 SM Den Haag
T 06 5377 3745
E bureau@terebinth.nl
W terebinth.nl

Bestuur

Bert Lever (voorzitter), Joke van der Brug (secretaris), Harry Schwering (penningmeester), Korrie Korevaart (lid), Ger Thonen (lid, webbeheerder)

Abonnees en donateurs

Een abonnement op Terebinth kost € 27,50 per kalenderjaar. U kunt ook donateur van de Stichting Terebinth worden. Particuliere donateurs die meer dan € 27,50 per jaar (bedrijven vanaf € 80) betalen, krijgen het blad gratis toegestuurd en worden uitgenodigd voor bijeenkomsten die de stichting organiseert.

© Niets uit onze uitgave mag worden overgenomen zonder schriftelijke toestemming van de redactie

VERENIGINGSNIEUWS

DRIEBERGEN

Driebergen heeft hart voor zijn funeraire cultuur. In 2007 kreeg de Stichting Driebergen Rijsenburg Vroeger en Nu om niet het poortgebouw van de oude begraafplaats aan de Traaij in bruikleen. Hierin bevinden zich twee ruimten waar een museum over de lokale geschiedenis en het in 2008 opgerichte Centrum voor Funeraire Cultuur werden ondergebracht. In het gebouw kwam ook een groep vrijwilligers bijeen, die de begraafplaats ging onderhouden. Ook worden er lezingen gehouden en geschiedenislessen gegeven en is het de startplek voor excursies op de begraafplaats.

Verkoopplannen

Vorig jaar wilde het gemeentebestuur van Utrechtse Heuvelrug het poortgebouw verkopen. Er waren twee partijen. Vroeger en Nu bood het symbolische bedrag van een euro. Zo bleef er geld over voor onderhoud. Stichting Uitvaartverzorging De Algemene had er een marktconforme prijs voor over, die uit financieel oogpunt voor de gemeente uiteraard het aantrekkelijkst was. De Algemene wilde het poortgebouw restaureren en er een kantoor en een mortuarium in vestigen. Bovendien zegde de uitvaartonderneming toe geld te willen stoppen in het onderhoud van de begraafplaats.

Salomonsoordeel

Vroeger en Nu organiseerde een petitie en haalde liefst 1409 handtekeningen op die aan de gemeente werden overhandigd. Voorafgaande aan de beslissende raadsvergadering mochten tijdens een druk bezochte hoorzitting op 5 november 2015 verschillende betrokkenen hun zegje doen. Naast Vroeger en Nu hield Jan Hogendoorn als adviseur van De Terebinth een pleidooi voor het behoud van het gebouw voor de erfgoedstichting. Zou het onderhoud van de begraafplaats door de gemeente worden uitbesteed, dan kost dat handen vol geld. Bovendien zou het museum worden ontruimd. De gemeenteraad besloot het poortgebouw en de helft van het achtergelegen gebouw in erfpacht te geven aan Vroeger en Nu. De Algemene krijgt het andere deel van het achtergelegen gebouw. Dankzij dit besluit behoudt het Centrum voor Funeraire Cultuur zijn locatie en kunnen vrijwilligers vanuit het poortgebouw de begraafplaatsen blijven onderhouden.

Jan Hogendoorn

VERVOLG VAN DE GOUDEN TEREBINTH

Op donderdag 21 april jl. reisden oud-voorzitter Bartho Hendriksen en Terebinth-voorzitter in wording Bert Lever met Joke van der Burg, Wim Cappers en Korrie Korevaart (namens de werkgroep De Gouden Terebinth) af naar het kantoor van de Stichting Oude Groninger Kerken (SOGK) in de stad Groningen.

Daar volgde een hartelijke ontvangst door de SOGK, met onder anderen directeur Peter Breukink, bouwkundige Jur Bekooy en Albert-Erik de Winter van Landschapsbeheer Groningen, die met de SOGK het project Kerken in het Groen uitvoert. Op 16 januari had Bartho Hendriksen de eerste Gouden Terebinth aan SOGK en Landschapsbeheer Groningen uitgereikt: een wissel-

trofee, met oorkonde en geldbedrag van 1000 euro. Op 21 april kon de oud-voorzitter ook het bijbehorende emailen monumentenschildje overhandigen, dat die middag door Reint Wobbes namens de SOGK op een 'grafplank' werd bevestigd op het kerkhof van Wittewierum, een van de bijna vijftig kerkhoven die de SOGK beheert. Belangrijk punt van bespreking was die middag ook het doel van de besteding van het geldbedrag dat bij de trofee hoort: de organisatie van een workshop over herstel en beheer van het grijs en groen op kerkhoven/begraafplaatsen, die zal plaatsvinden op 16 september in Loppersum.

Korrie Korevaart

Reint Wobbes van Stichting Oude Groninger Kerken brengt het Terebinthschildje aan op het kerkhof van Wittewierum. Foto Jelte Oosterhuis.

EEN VOORBEELDIG MONUMENT

Joodse begraafplaatsen behoren tot de best bewaarde en gedocumenteerde rustplaatsen in Nederland. Zij mogen om religieuze redenen immers niet worden geruimd. Het is een wrange constatering dat de goede zorgen ook verband houden met de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog. Nadien zetten joden én niet-joden zich in voor het behoud vanwege de grote culturele waarde van de begraafplaatsen. Om de joodse begraafplaatsen in Drenthe te inventariseren, richtte Joop Granaada in 1994 de werkgroep Matseeba op. Dit is Hebreeuws voor opgerichte steen ofwel grafsteen. De initiatiefnemer is inmiddels overleden. De resultaten zijn nu samengevat in een publicatie. Het boek begint met een overzicht van het

joodse leven in Drenthe en de gebruiken rond de dood. Vervolgens komen alle Drentse plaatsen aan bod waar een begraafplaats is. Terecht wordt de geschiedenis van de begraafplaats beschreven in samenhang met die van de joodse gemeenschap. De publicatie is geïllustreerd met foto's van graven, begraafplaatsen en hoofdpersonen als het echtpaar Stibbe, dat in 1943 via zelfmoord de gang naar Westerbork voorkwam. Ook zijn er plattegronden opgenomen omdat joodse begraafplaatsen soms moeilijk zijn te vinden. Het boek sluit af met een vertaling van standaardteksten op gedenktekens, een selectie van grafschriften, de inventarisatiegegevens, een notenapparaat, een literatuurlijst en een personenregister.

De joden die vanaf de zeventiende eeuw vanuit het oosten in Drenthe arriveerden, ontvluchtten oorlogsgeweld, vervolging en armoede. De diaconie vreesde dan ook een te groot beroep op haar fondsen. De Drentenaren bejegenden de vluchtelingen daarom volgens de auteurs niet haatdragend maar wel met wantrouwen. Het aantal Drentse joden is nooit groot geweest. Eind achttiende eeuw waren het er zevenhonderd. Nadat er tijdens de Bataafse revolutie vrijheid van godsdienst was afgekondigd, steeg hun aantal naar ruim tweeduizend in 1870. De paragraaf over Coevorden laat zien dat het begraafplaatsonderhoud na de oorlog kampte

met onkunde. Het stadje telde twee joodse begraafplaatsen. De oudste lag, heel uitzonderlijk, op het erf van de synagoge. In 1961 wist de directeur Gemeentewerken niet van haar bestaan, omdat deze door groen aan het oog was onttrokken. Bovendien bleken er twee schuren op te staan en werd de begraafplaats gebruikt als mestvaalt en stortbelt. Een vijftienjarige jongen redde de verlaten synagoge van de sloop. De begraafplaats werd met toestemming van het opperrabbinat geruimd. Alle stenen werden verwijderd terwijl die eigenlijk moesten worden meebegraven. Na het afbreken van de schuren werden de stoffelijke overschotten onder joods toezicht opgegraven en in juttan zakken herbegraven op de tweede joodse begraafplaats van Coevorden.

Een eik van geweest is een goed geschreven en geïllustreerd boek met voor niet-ingewijden begrijpelijke informatie over de joodse begraafcultuur. Mede daardoor is het een monumentale en voorbeeldige publicatie geworden.

Wim Cappers

A. Drint en H.M. Luning, *Een eik van geweest. De Joodse begraafplaatsen in de provincie Drenthe* (Bedum: Profiel Uitgeverij, 2015, ISBN 978 90 5294 593 4, 327 blz., € 27,50).

HANDEN UIT DE MOUWEN

De Historische Kring Neede publiceert sinds 1982 vrijwel elk jaar een themanummer over een aspect uit de plaatselijke geschiedenis. Vorig jaar was de Oude Begraafplaats de Rozenkamp aan de beurt. En terecht. Want sinds 2005 ontfermt een werkgroep uit de plaatselijke bevolking zich over deze rustplaats. De schrijfsters van het boekje maken duidelijk hoe zij bij dit werk zijn betrokken. De een laat weten dat haar overgrootouders hier zijn begraven, de ander is in Neede, in de Achterhoek in Gelderland, geboren en heeft hier een vroeg overleden broertje liggen. Haar vader maakte zelf het grafsteentje.

Dat moet zijn gebeurd in de eerste helft van de twintigste eeuw. Want zij en ook haar collega-auteur hebben een eerbiedwaardige leeftijd. De auteurs beginnen hun verhaal in de oertijd, maar belanden snel bij de oorsprong van de begraafplaats toen in 1828 een stuk grond voor de aanleg werd bestemd. Al in januari van het volgende jaar werd de eerste overledene op de Rozenkamp begraven. In 1976 had hier de laatste begrafenis plaats.

In de jaren negentig van de twintigste eeuw startte de discussie over de vraag wat te doen met deze niet meer gebruikte begraafplaats. Er werden rapporten gemaakt, onder meer door De Terebinth in 2000. Diverse gedenktekens werden op de monumentenlijst geplaatst. Na de oprichting van de werkgroep waarvan de twee schrijfsters deel uitmaakten, kreeg de Rozenkamp als geheel een opknappbeurt. Het boekje bevat verschillende foto's van de situatie voor en na de ingreep.

De schrijfsters vertellen niet alleen over de begraafplaats. Zij schetsen ook een beeld van de rituelen rond sterven en begraven en ze

gaan in op de symboliek en uiteraard op enkele gedenktekens. Het verhaal over hoofdonderwijzer Weekhout die in 1916 overleed, is het vermelden waard. Over hem deed het gezegde de ronde: 'Denk eraan jongens, als Weekhout slaat, slaat hij met hardhout'. Het boekje eindigt met een lijst met geïdentificeerde graven, enkele tabellen, plattegronden en een literatuurlijstje. Na lezing rees bij mij de vraag: hebben de schrijfsters hun familiegraven teruggevonden? In de lijsten komen de familienamen wel voor maar zij spreken zich er niet over uit. Wellicht willen ze daarin bescheiden blijven. Op deze plaats past hun in elk geval een compliment voor deze goed geschreven en informatieve publicatie.

Wim Cappers

W. Hennink en W. Thijssen. *Speuren naar sporen. Oude begraafplaats de Rozenkamp*. Themanummer 2015-34 (Neede: Historische Kring Neede, 2015, ISBN 978 90 74955 23 2, 96 blz., € 10,-).

BOEKENTIPS

Grafkelders waren in Groningen een statussymbool bij uitstek. Daarover is weinig bekend. Het achttiende deel van de serie publicaties van de SOGK is daarom gewijd aan deze bijzondere graven. Hierin komen grafkelders aan de orde in Oldehove, Feerwerd, Sauwerd, Wittewierum, Aduard, Pieterburen, Harkstede, Stedum, Zandweer, Midwolde, Uithuizen, Wildervanck, Ulrum, Wehe-den Hoorn, Middelstum en Leermens. Heel bijzonder was dat in Midwolde tussen hout van kisten en beenderen een achttiende-eeuwse pruik werd aangetroffen, die waarschijnlijk kan worden toegeschreven aan Georg Wilhelm van In- en Kniphuisen.

H. Brouwer, *Een grote hoop verrot holt en dog weijnig beenderen. Grafkelders in het Groningerland* (Groningen: Stichting Oude Groninger Kerken, 2016, ca. 30 blz., € 6).

D. de Groot, *Beth Haim in Ouderkerk. Een onderzoek naar de aankoop en de uitbreiding van de Portugees-Israëlietische Begraafplaats 1614-1691* (Ouderkerk aan de Amstel: Historische Vereniging Wolfgerus van Aemstel, 2016, 55 blz., € 7,50 exclusief verzendkosten).

G. Deunk e.a., *Het Groot Gedenboek. Gedenkplaatsen toen, nu, straks. Caleidoscopische zoektocht door het ritueel landschap* (Eindhoven: Uitgeverij Lectoris, 2016, ISBN 978-94-6226-170-9, 400 blz., € 39,95). Dit geïllustreerde boek in groot formaat geeft informatie over de keuzes die moeten worden gemaakt voor het laatste afscheid.

OVERIGE TIPS

Op 15 april is in Veenhuizen het Museum voor Graftrommels geopend. Aanleiding is een restauratieproject van graftrommels waarvan er nog veel op de begraafplaats aldaar zijn te vinden. Het museum bevindt zich aan de Bergveenweg en is elke donderdag geopend. Ook dan worden daar graftrommels gerestaureerd.

De Uitvaart Vakbeurs 2016, gericht op professionals, vindt plaats van 28 t/m 30 september in de Evenementenhal in Gorinchem. Het thema is: 'Fit naar de toekomst'.

Zie voor meer informatie: evenementenhal.nl

VERHALEN OVER FUNERAIRE VOORWERPEN

In funerair opzicht is Weert vooral bekend vanwege de begraafplaats die al in 1784 op last van

de verlichte Oostenrijkse keizer buiten de bebouwde kom werd aangelegd. Weert werd destijds geregeerd door de Habsburgse dynastie. De aanleg van de begraafplaats komt ook aan bod in de expositie in het gemeentemuseum Jacob van Horne. Daar zijn rituelen rond de dood in Weert te zien en in bredere zin in Limburg en Nederland. De catalogus is eenvoudig uitgegeven maar geeft een uitgebreide omschrijving van de tentoongestelde voorwerpen en hun gebruik.

Zo komt de gewoonte aan bod om rouwbussels van stro voor de deur te plaatsen om een overlijden bekend te maken. Later gebeurde dit via rouwadvertenties. Uiteraard schenkt de exposi-

tie ook aandacht aan het uitdelen van bidprentjes die veranderden in herinneringsprentjes. De tentoonstelling telt ruim zestig voorwerpen. Via televisieschermen worden requiemmissen en recente funeraire rituelen in beeld gebracht.

Wim Cappers

J. van Caeteren en M. Miller, *Rust in vrede. Rituelen rond het overlijden*. Tentoonstelling 5 maart - 30 oktober 2016 in Gemeentemuseum Jacob van Horne te Weert (Weert: Gemeentemuseum Jacob van Horne, 2016, catalogus bij de entreeprijs inbegrepen).

EEN UITVOERIG FEEST

Begrafenissen en eten – voor veel mensen een onmogelijke combinatie. Waarom? Gezellig met elkaar tafelen heeft nu eenmaal te veel van het leven weg om acceptabel te zijn bij een begrafenis... De auteurs van *Gelieve de familie te volgen* schrijven over koffietafels in Vlaanderen. Zij hebben er geen moeite mee, integendeel, en ze leggen dat goed uit:

'Het begrafenismaal was een uitvoerig feest. Feesten hebben in de geschiedenis de betekenis van rituelen die mensen helpen om overgangssituaties te verwerken, zoals bij een geboorte of huwelijk.' Dat geldt hier ook: de koffiemaaltijd of de uitvaartmaaltijd komt de gezamenlijke beleving van het overlijden, het samen verwerken van de rouw ten goede. Het eerste deel van het boek beschrijft de gang van zaken bij de koffietafels in de Vlaamse provincies Antwerpen, Limburg, Oost-Vlaanderen, Vlaams-Brabant en West-Vlaanderen. Er is in de loop der tijd veel veranderd en de professionele cateraar wint terrein, maar de essentie blijft hetzelfde, namelijk de rouwverwerking. Niet alle Vlamingen hebben dezelfde culturele en religieuze achtergrond, en het maakt ook veel verschil of de overledene jong of oud is, maar de bezoekers eten en drinken. Doorgaans gaat het om belegde broodjes en/of taart met koffie - maar ook uitgebreidere maaltijden komen

voor. Interviews met onder anderen de verzorgers van de koffietafel geven een kijkje achter de schermen, met prachtige foto's van de voorbereidingen.

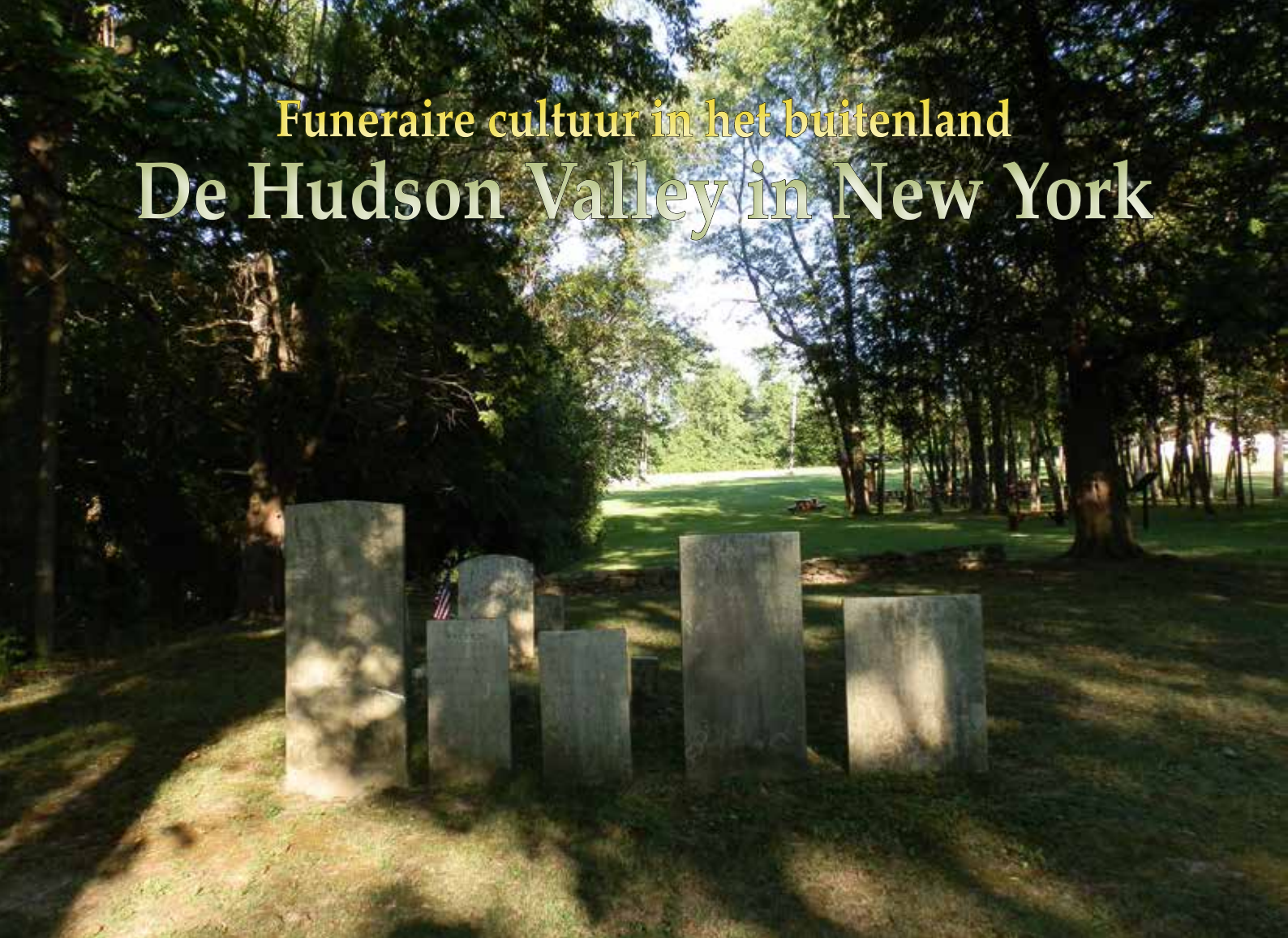
Het tweede deel van het boek gaat in op de historische, sociologische en culturele aspecten van het fenomeen koffietafel, inclusief de rol van de koffietafel in de Nederlandstalige literatuur met enkele pagina's over *Bartje* (1935) van Anne de Vries (ten onrechte aangeduid als *schrijfster*). De literatuurlijst noemt ook veel bronnen voor informatie over de Nederlandse situatie. Een interessant boek.

Korrie Korevaart

R. Belemans, K. D'hamers en M. Jacobs (red.), *Gelieve de familie te volgen. Koffietafels in Vlaanderen*. Met foto's van Titus Simoons (Leuven: Davidsfonds, 2012, ISBN 978-90-5826-921-8, 256 blz., € 29,95).

Funeraire cultuur in het buitenland

De Hudson Valley in New York

De familiebegraafplaats bij het Bronck House. Foto Janny Venema

In de zeventiende eeuw was de Hudson het hart van de kolonie Nieuw Nederland. Het land was vruchtbaar, er was hout en zijriviertjes zorgden voor waterkracht. Veel Nederlandse grondbezitters en hun nazaten behoorden er later tot de maatschappelijke bovenlaag. Van het Nederlandse erfgoed zijn nog wel sporen te vinden. Wij volgen de rivier op zoek naar de graven.

Toen de Verenigde Oost-Indische Compagnie in Azië succesvol bleek te zijn, werd voor de andere kant van de wereld de West-Indische Compagnie opgericht. Hier kwamen nederzettingen echter minder goed van de grond en het werd nieuwkomers toegestaan om grond te kopen. Verschillende ondernemers zagen wel brood in zo'n eigen stukje Amerika en richtten patroonschappen op. Een van de bekendste is Rensselaerswyk bij Albany, gesticht door Kiliaen van Rensselaer. Hiervoor werden arbeidskrachten geworven in Nederland, meestal met een zesjaars contract. In de Hudson Valley was voldoende ruimte, soms vind je de eerste éénkamerwoningjes nog terug in een huis waar later nieuwe stukken werden aangebouwd. Die ruimte maakte het ook mogelijk om doden op het eigen terrein te begraven.

Nadat directeur-generaal Stuyvesant (begraven in de Episcopal Church in New York City) de kolonie in 1664 overdroeg aan de Engelsen, zetten de Nederlanders hun levenswijze gewoon voort. Engels voelden zij zich niet, Amerikaans wel: in de Vrijheidsoorlog, de Revolutie (1775-1783), speelden zij een belangrijke rol. Onze eigen strijd tegen Spanje van ruim een eeuw daarvoor was ook

daar nog in het collectieve geheugen gegrift. Toch waren zij aan het begin van de negentiende eeuw nog zo duidelijk als groep herkenbaar, dat Washington Irving (wiens moeder van Nederlandse afkomst was) hen publiekelijk op de hak kon nemen.

Van Sleepy Hollow naar Coxsackie

Het kerkhof bij de Old Dutch Church in Sleepy Hollow werd door Irving onsterfelijk gemaakt in het verhaal *The legend of Sleepy Hollow*, gebaseerd op een lokale sage waarbij op mysterieuze wijze mensen werden onthoofd, dat ook is verfilmd. De kerk was in 1697 gebouwd door Frederick Philipse, die in 1650 naar New York kwam als timmerman in dienst van Stuyvesant en rijk werd door landaankopen, het bouwen van industriemolens en het uitvoeren van vervoersdiensten over de Hudson. Zijn landgoed Philipsburg is tegenwoordig een soort openluchtmuseum.

In het in 1686 mede door Myndert Harmense van den Bogaardt gestichte stadje Poughkeepsie is het kerkhof bij de Reformed Dutch Church verdwenen. In 1794 had de kerk geld nodig en maakte de gronden te gelde. In Hyde

park ligt nog wel de privé begraafplaats die Jacob Stoutenburgh in 1768 stichtte. De ingang moest in 1937 worden verplaatst omdat zij niet meer over het terrein van de familie Vanderbilt mochten lopen, die hier een enorm buitenhuis had gebouwd. In het dubbele toegangshek is twee maal een S verwerkt met bovenaan het familiewapen. De graven van Jacob en zijn vrouw zijn er nog.

Tien jaar daarvoor hadden een dozijn Hugenoten en Nederlanders New Palz gesticht, genoemd naar de Palts in Duitsland waar Hugenoten, die in Frankrijk werden vervolgd, een veilig heenkomen vonden. Hier is het kerkhof wel bewaard. Het ligt in Hugenotstreet, een straatje met koloniale huizen en de Reformed Church. Tien van de twaalf stichters liggen er begraven. In deze straat markeert een bord de plek van een Afro American Burrial Ground. De locaties van slavenkerkhoven zijn vaak niet bekend, omdat daar geen gedenktekens waren. Toen de bevolking in de negentiende eeuw toenam en men buiten de stad ging begraven, nam het begraven op eigen terrein af. Met slingerende paden, hoogteverschillen en fraaie bomen waren de *rural cemeteries* een geliefde plek voor een wandeling of zomerse picknick. Het Rural Cemetery kreeg hier een veld voor Afro-Amerikanen, maar de scheidings werd in de loop der jaren losgelaten.

Kingston, vroeger Wiltwijck, werd in 1653 gesticht vanuit Rensselaerswyck. Ter bescherming tegen de Indianen kwam er een palissade omheen. In dit *Stockade District* staan eveneens nog koloniale huizen. Op het kerkhof van de First Reformed Protestant Dutch Church dateert de oudste steen van 1710; hier zijn nog Nederlandse opschriften. Het Van Vechtenhuis in Catskill werd gebouwd door Dirck Teunissen van Vechten, die in 1638 als vijfjarig jongetje uit Vechten bij Bunnik in Utrecht naar New York kwam. Hier was een privébegraafplaats, evenals bij het Bronck House in Cocksackie, nu een museum. Daar ligt ook nog een slavenkerkhof.

Van Kinderhook naar Schenectady

Ook Kinderhook bezit nog koloniale huizen en oude graven bij de Old Dutch Church. Kinderhook is vooral bekend als woonplaats van de achtste president van de Verenigde Staten, Martin van Buren. Zijn ouders hadden hier een kroegje en met hen sprak hij nog Nederlands. Hij was een vooraanstaand politicus maar heeft zijn termijn in 1841 niet verlengd; hij voorzag het onvermijdelijke van de Burgeroorlog en kon daar geen verantwoordelijkheid voor nemen. Zijn huis, compleet met 'dubbele deuren' (boven- en onderdeur, hoe Nederlands wil je het hebben?) is nu een museum. Daar was geen begraafplaats, Van Buren werd in 1867 begraven op het Reformed Church Cemetery, aangelegd in 1817 toen het veld bij de kerk vol was. In Schodack ligt op Staats Island het zeventiende-eeuwse huis Hooghenbergh, met op de flank van de 'berg' het familiekerkhof, dat door de nazaten van Abraham Staats, die in 1642 als chirurgijn naar Rensselaerswyck kwam, nog steeds wordt gebruikt. Bij het Tobias Ten Eyck House in Coymans ligt eveneens een privékerkhof. Tot Albany is de Hudson bevaarbaar en dit werd een grotere stad, de hoofdstad van de staat New York. De neder-

zetting dateert uit 1624 en hier werd aanvankelijk nog in de kerk begraven. De voorname Schuyler Mansion aan de Hudson werd gebouwd door Philip Schuyler, nazaat van de eerste kolonisten in Albany. Hij heeft op de familiebegraafplaats bij de Schuyler Flatts gelegen, maar deze werd in de jaren twintig overgebracht naar Albany Rural Cemetery. Deze familiebegraafplaats kwam tien jaar geleden in het nieuws toen bij rioleringswerkzaamheden stoffelijke resten van slaven werden gevonden, die met moderne methoden wetenschappelijk zijn onderzocht.

Bij Cohoes, waar de Mohawk in de Hudson stroomt, liggen op Van Schaick Island bij het Van Schaick House vijftig familieleden op hun kerkhof begraven. In het nabijgelegen Schenectady biedt het *stockade district* van alle genoemde plaatsen het meest 'Nederlandse' aanzicht, maar dan hebben we de Hudson verlaten. Zie voor de graven van Nederlandse kolonisten en hun nazaten verder L. Bok, 'Nederlandse begraafplaatsen in Amerika. Geschiedenis en instandhouding' op dodenakkers.nl.¹

Margriet de Roever
met dank aan Jenny Venema,
New Netherland Research Center, Albany NY

¹ dodenakkers.nl/artikelen/buitenland/522-nederlandse-begraafplaatsen-in-amerika-geschiedenis-en-instandhouding.html

Het Reformed Church Cemetery in Kinderhook met het graf van Martin van Buren. Foto Ruth Piwonka, Kinderhook. Zie voor meer foto's: presidentsusa.net. Een ieder die het vaderland heeft gediend heeft een klein Amerikaans vlaggetje bij zijn graf, zelfs nog de *revolutionary soldiers*.

UIT HET VELD: JAN VAN DER BENT

In deze rubriek vertellen leden of gasten over hun werk voor het behoud van ons funeraire erfgoed. Aan het woord is Jan van der Bent, de opvolger van Harrie Boelé als beheerder van de Algemene begraafplaats Kleverlaan te Haarlem.

SCHIMMELS EN VIRUSSEN

Sinds vier maanden werkt Jan op de begraafplaats Kleverlaan als beoogd opvolger. Eigenlijk een te korte inwerkperiode voor zo'n omvangrijk takenpakket als het beheer van deze bijzondere begraafplaats. Mede doordat Jan een andere achtergrond heeft.

'Ik heb een groenopleiding in Wageningen gevolgd en heb groen vooral vanuit een technische kant benaderd. Ik onderzocht schimmels, bacteriën en virussen en heb daar meer verstand van dan van onderhoud en aanleg. Maar ik leer snel en mijn achtergrond is op zich goed bruikbaar voor de waarneming van ziektes in het groenbestand. Op de begraafplaats staan een behoorlijk aantal monumentale iepen waaraan de beruchte iepenziekte tot nu toe voorbij is gegaan. Laatst zag ik wel afsterving in een exemplaar waar aanvankelijk laconiek op werd gereageerd door de groendienst van de gemeente, terwijl een zieke iep snel verwijderd moet worden om verspreiding te voorkomen'.

EERSTE AANLEG

Jan en Harrie vertellen dat op de meer geometrisch aangelegde uitbreiding van de hand van landschapsarchitect L. Springer uit het begin van de twintigste eeuw, nog oorspronkelijke iepen staan, waarvan een aantal de afgelopen decennia zijn bezweken en vervangen door nieuwe exemplaren. Veel andere oude boomsoorten, vooral beuken, behoren zelfs nog tot de eerste aanplant van de in landschapsstijl aangelegde delen van de bekende landschapsarchitecten vader en zoon Zocher. De oude bomen worden steeds kwetsbaarder en vragen de nodige zorg, wat best lastig is in deze tijd waarin flink gesnoeid wordt in overheidsuitgaven.

GRAFSTENEN BIJ DE SCHAFTRUIMTE

Jan vertelt dat hij door Harrie in de korte inwerkperiode is ingewijd in de nog rijk aanwezige funeraire cultuur.

'Veel oude grafmonumenten staan op graven waarvan afstand is gedaan en zouden eigenlijk geruimd moeten worden. Maar menig graf is niet geschikt om opnieuw te worden uitgegeven, doordat het te dicht op een boom staat of omdat het bijzonder is vanwege de begraven familie of de kunsthistorische waarde. Het monument wordt dan opgenomen in de inventaris van de begraafplaats. De komende tijd zal Harrie mij nog bijstaan met de inventarisatie van deze monumenten'.

In Harrie's tijd zijn veel monumenten van afgestane graven wel verwijderd, maar bewaard gebleven. Zij staan nu opgesteld bij het kantoor en de schaftruimte. Harrie vertelt dat grafstenen die nog goed van kwaliteit zijn, regelmatig worden hergebruikt voor nieuw uitgegeven graven.

Met name de rijk vertegenwoordigde, uit het begin van de twintigste eeuw daterende, granieten hugelstenen zijn bijzonder geschikt voor hergebruik. Harrie heeft menig nabestaande gelukkig gemaakt met zo'n steen.

TOEKOMST

Het is te hopen dat het Jan gaat lukken om het beleid, door Harrie ingezet, op zijn eigen wijze voort te zetten. Dat is niet zonder meer vanzelfsprekend omdat kennis vaak ontbreekt en andere belangen voorrang krijgen binnen een gemeentelijke organisatie.

Wellicht kan het Gilde Haarlem hem ondersteunen. Deze vrijwilligers organiseren regelmatig wandelingen op de Kleverlaan langs belangwekkende historische graven en brengen met hun verhalen het funeraire erfgoed weer tot leven.

Bert Pierik

Links Jan van der Bent met naast hem Harrie Boelé.

Terebinth

STICHTING VOOR FUNERAIR ERFGOED

Terebinth XXX (2016-2) / ISSN: 1382-5259

Tijdschrift voor funerair erfgoed.

Uitgever van Terebinth, een onafhankelijke stichting die zich inzet voor het funeraire erfgoed in Nederland. Verschijnt vier keer per jaar.

Redactie

Wim Cappers (hoofdredacteur), Bartho Hendriksen, Korrie Korevaart, Bert Pierik (beeldredacteur), Margriet de Roever (eindredacteur) en Liesbeth Vermeulen.

Contact

Milletstraat 26-1
1077 ZE Amsterdam
T 020 6764024
E eindredacteur@terebinth.nl
W terebinth.nl
facebook.com/TijdschriftTerebinth
twitter.com/deterebinth

Bureau Stichting Terebinth

Rozenstraat 56
2565 SM Den Haag
T 06 5377 3745
E bureau@terebinth.nl
W terebinth.nl

Bestuur

Bert Lever (voorzitter), Joke van der Brug (secretaris), Harry Schwing (penningmeester), Korrie Korevaart (lid), Ger Thonen (lid, webbeheerder)

Abonnees en donateurs

Een abonnement op Terebinth kost € 27,50 per kalenderjaar. U kunt ook donateur van de Stichting Terebinth worden. Particuliere donateurs die meer dan € 27,50 per jaar (bedrijven vanaf € 80) betalen, krijgen het blad gratis toegestuurd en worden uitgenodigd voor bijeenkomsten die de stichting organiseert.

© Niets uit onze uitgave mag worden overgenomen zonder schriftelijke toestemming van de redactie